

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Гумін О.М.,

доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Коваль М. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.14

ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Постановка проблеми. Одним із загально-прийнятих традиційних видів класифікації доказів у кримінальному судочинстві є їх поділ на прямі та непрямі (побічні). Необхідність такої класифікації сумнівів не викликає. Непрямі докази також можуть бути класифіковані за специфічними для них ознаками. Така класифікація надає широкі можливості для всебічного аналізу непрямих доказів, визначення їхньої ролі та значення, вибору оптимальних тактичних прийомів та методики їх збирання і перевірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тільки за останні 10 років проблеми непрямих доказів у кримінальному процесі було розглянуто такими вченими: В.М. Тертишник, В.Г. Гончаренко, М.С. Строгович, А.І. Трусов, А.А. Хмиров, У. Уільз.

Мета статті – дослідити термін «докази» та провести їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А.А. Хмиров, зміст класифікації доказів не в тому, щоб виділити серед них «кращі» та «гірші», а в тому, що вона дає змогу всебічно дослідити особливості формування, способи збирання та методи використання кожної групи доказів [13].

Протягом тривалого часу дослідники теорії доказів і доказування у кримінальному процесі звертали увагу на проблему класифікації непрямих доказів. Досить часто під час класифікації доказів загалом та непрямих доказів зокрема трапляється термін «уліка». Оскільки багато вчених-процесуалістів вживали його у значенні непрямих доказів, а отже, і зараховували до цієї класифікаційної групи, то вбачається потреба в з'ясуванні змісту цього терміна.

Проаналізувавши наявні в літературі погляди з цього приводу, простежуємо чотири різноманітні підходи до розуміння цього терміна:

Під терміном «уліка» розуміють усі без винятку непрямі докази. В такому значенні цей термін вживав В.М. Тертишник [1]. У такому ж значенні він траплявся і в старій дореволюційній процесуальній літературі [3].

Термін «уліка» вживають для позначення тих непрямих доказів, які мають обвинувальний характер, тобто він застосовувався у значенні непрямих доказів, зокрема В.Г. Гончаренко [2].

Під терміном «уліка» розуміють усі обвинувальні докази, незважаючи на те, прямі вони чи ні. В такому розумінні вживали цю конструкцію М.С. Строгович [10] та А.І. Трусов [11].

Під терміном «уліка» трактують проміжний факт, який встановлює наявність події злочину чи винність обвинуваченого. Її прихильником був А.А. Хмиров [13].

Незважаючи на різноманітні підходи до розуміння терміну, очевидно, що його змістовне навантаження має відношення до аналізу задекларованої проблеми класифікації непрямих доказів. А тому звернемо увагу на класифікації більшості авторів, які використовували зазначений термін.

Перші спроби класифікувати непрямі докази належать У. Уільзу [12]. Сам автор, вказуючи на умовність такого поділу, поділяв їх на моральні ознаки та зовнішні факти. При цьому як перші, так і другі він поділяв на ознаки винуватості та невинуватості. Моральні непрямі докази з погляду автора стосуються не безпосередньо вчинення злочину, а виникнення наміру його вчинити. Він зазначає, що одних цих доказів недостатньо для обґрунтування винуватості підозрюваного. До внутрішніх непрямих доказів У. Уільз відносить мотиви вчинення злочину, вчинки та заяви, що викривають злочинний намір чи визнання вини, приготування та очікування зручного випадку для вчинення злочину, нещодавнє володіння плодами злочину, підозрілий вигляд, неправдиві показання, приховування, знищення, підробку доказів, посилення на видумані докази, непряме визнання вини. До зовнішніх фактів належать визначення кількості та встановлення тотожності осіб, речей та «почерків» вчинення злочинів. При цьому він зазначає, що непрямі докази настільки різноманітні, що немає жодної можливості підвести їх під будь-які загальні формули та види.

Спробу класифікувати непрямі докази зробив також А.О. Ляш [5]. Цей автор поділяв непрямі до-

кази на обвинувальні та виправдовувальні, загальні та окремі, розрізняв їх залежно від форм зв'язку з предметом доказування чи за часом виникнення. Так, стосовно найближчих фактів він виокремлював непрямі докази на докази одного об'єктивного складу злочину, одного суб'єктивного складу, разом їх взяті, та обставини, які не входять до складу злочину, але утворюють його докази. Найважливішим А.О. Ляш вважав поділ непрямих доказів за характером зв'язків на п'ять видів, а саме коли ці докази є: причиною розслідуваного злочину, його наслідком, умовою, а також коли вони обумовлені його вчиненням [5]. Звичайно, така класифікація була важливою, оскільки давала змогу глибше досліджувати непрямі докази, виявляла деякі їхні особливості, проте не була позбавлена й недоліків, оскільки не завжди зрозумілим був критерій поділу, а також доцільність виділення певних об'єктів. Деякі вчені пропонували розрізняти непрямі докази залежно від того, чи встановлюють вони наявність події злочину або винність певної особи в його вчиненні [4]. Також були спроби класифікувати непрямі докази залежно від роду злочину, який вчинено, на: загальні, що належать до всіх типів злочинів; та спеціальні, що належать до деяких, окремих видів злочинів; на безсумнівні та ймовірні [14]. Як видно, в цьому випадку автор намагався класифікувати непрямі докази залежно від методики розслідування окремих видів злочинів.

Вагомий внесок у розвиток теорії непрямих доказів зробив А.А. Хмиров. У своїх працях він неодноразово звертав увагу на проблему класифікації непрямих доказів. Наприклад, він пропонує всі непрямі докази поділити за їх функціональним значенням на дві великі групи: предметні та допоміжні непрямі докази. Предметними є всі непрямі докази, які встановлюють проміжні факти, на основі яких згодом робляться висновки про наявність чи відсутність обставин предмета доказування. При цьому дана група непрямих доказів поділяється на менші групи, які характеризують: 1) подію злочину; 2) суб'єкта та суб'єктивну сторону злочину; 3) інші обставини злочину.

Перша група обставин встановлює факт наявності протиправного діяння, його об'єкт і об'єктивну сторону. Вона охоплює: поняття конкретного виду злочину; об'єкт злочину і предмет посягання; час, місце і спосіб вчинення злочину; безпосередні наслідки вчинення злочину (наявність, характер та розмір шкоди, спричиненої злочином); похідні наслідки вчинення злочину; відомості про особу потерпілого; спеціальну протиправність діяння; зовнішні обставини необхідної оборони та крайньої необхідності; заподіяння шкоди в разі затримання особи, яка вчинила злочин; фізичний чи психічний примус до вчинення злочину; виконання наказу чи розпорядження; наявність обґрунтованого ризику; обставини, які характеризують стадію вчинення злочину.

До другої групи автор зачислив обставини, які встановлюють: особу, котра вчинила злочин; досягнення цією особою віку, з якого вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності; осудність; наявність та форму вини; мотиви та цілі вчинення

злочину; обставини співучасті; ознаки спеціального суб'єкта злочину.

Третю групу сформували: обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання; обставини, які сприяли вчиненню злочину.

Допоміжні непрямі докази А. Хмиров поділив на дві групи: орієнтуючі та контрольні [13]. Звичайно, ця класифікація заслуговує на увагу. Більше того, побудована на зв'язках непрямих доказів із предметом доказування, вона виявляє своє практичне значення, яке полягає в тому, що дана класифікація дає змогу побудувати систему доказів у справі, а це має дуже велике значення під час доказування за допомогою непрямих доказів.

Деякі вчені взагалі виступали проти класифікації непрямих доказів. Так, зокрема В.Г. Гончаренко, заперечуючи можливість такої класифікації, зазначав: «Якщо і може йти мова про поділ непрямих доказів на групи, то лише в такому випадку, який визначається самою природою непрямих доказів як фактів, які допускають припущення про їх причинний зв'язок із розслідуваним злочином, а також поділ всіх фактів, які виступають непрямими доказами у справі на ті, які могли обумовити вчинення даного злочину, і ті, які могли виявитися наслідком вчинення цього злочину обвинуваченим» [2]. Вчений зазначав, що така класифікація не створена зі змісту непрямих доказів, суперечить їхній природі та функціям у кримінальній справі.

Навряд чи можна погодитися з такою позицією. Зазначимо, що класифікація непрямих доказів є важливою і необхідною умовою їхнього дослідження, сприяє найповнішому та всебічному аналізу їх місця та ролі під час доказування в кримінальному провадженні. Можливо, автор мав на увазі те, що зазначена класифікація є утопією, зважаючи на невичерпність непрямих доказів, а також їхній умовний характер. Звичайно, ці ознаки властиві непрямим доказам, проте це не унеможливило необхідності класифікації їх на групи з метою найглибшого їх дослідження. Безумовно, ніхто і ніколи не дасть вичерпного переліку непрямих доказів, проте, згрупувавши їх за певними критеріями (ознаками), вивчивши особливості кожної з груп, можна встановлювати все нові й нові правила їх використання у кримінальному судочинстві [8].

Для того, щоб класифікувати непрямі докази, потрібно з метою найглибшого розуміння їхньої суті та змісту з'ясувати, яким правилам ця класифікація має відповідати. За загальними правилами формальної логіки вона відповідає таким вимогам: бути вичерпною і виключною. Вичерпна класифікація охоплює всі об'єкти цієї сукупності. Виключність її полягає в тому, що кожний об'єкт має входити лише в одну ланку класифікаційної системи, тобто належати до одного виду, підвиду, групи. Третью вимогою класифікації є особлива її строгість до операцій поділу об'єктів, яка досягається дотриманням логічних правил, що стосуються цієї операції [7]. Наука кримінального процесу виробила багато критеріїв класифікації доказів. Деякі з них сприймає більшість вчених,

інші – підтримують лише деякі представники, проте, безумовно, незважаючи на всі недоліки у виборі класифікаційних ознак, усі напрацювання в цій сфері спрямовані на глибоке з'ясування суті доказів, на аналіз кожного з них з метою успішного розслідування. Деякі критерії класифікації доказів використовують і під час поділу непрямих доказів. Це, зокрема, поділ непрямих доказів на обвинувальні й виправдовувальні, особисті та речові, первинні та похідні. З приводу окремих критеріїв, зокрема поділу непрямих доказів на речові та особисті, в літературі протягом тривалого часу точились дискусії. Пов'язані вони були з тим, чи можуть бути речові докази як прямі, чи вони існують лише як непрямі докази, а також ставилась під сумнів сама можливість протиставлення особистих та речових доказів. Так, Р.Д. Рахунов свого часу вважав, що речові докази є винятково непрямими доказами [9]. А.Я. Вишинський з цього приводу писав: «Речові докази – це предмети, які можуть <...> слугувати «уліками» вчиненого злочину, «уліками», які викривають особу, яка вчинила злочин, чи слугують для її виправдання, для встановлення, наприклад, її алібі. Тому речові докази в таких випадках називаються також непрямими доказами чи непрямими «уліками», речовими «уліками» [1]. Звичайно, більшість речових доказів виступають як непрямі, проте це не унеможливило використання їх як прямих доказів у кримінальній справі. Так, зокрема, прямим речовим доказом може слугувати відеозапис, зроблений камерою спостереження супермаркету під час викрадення майна особою, яка не вчиняє жодних дій для приховування цього факту. Цей погляд обстоюють також деякі вчені-процесуалісти [6].

Отож, використовуючи напрацювання вчених-процесуалістів та беручи до уваги вказані вище вимоги, можна дати таку класифікацію непрямих доказів:

1. Залежно від елементів предмета доказування, непрямі докази поділяються на ті, які встановлюють:

а) подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

б) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину;

в) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують чи обтяжують покарання;

г) характер і розмір шкоди, завданої злочинцем, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

У цьому випадку важливо розуміти те, що за допомогою непрямих доказів не безпосередньо визначають указані елементи предмета доказування, а певні проміжні факти, які дають змогу встановити ці елементи.

2. Залежно від характеру фактів, які встановлюються:

а) непрямі докази, які встановлюють позитивні факти (наявність тієї чи іншої суттєвої для кримінальної справи обставини);

б) непрямі докази, які встановлюють негативні (заперечувальні) факти (відсутність певної обставини,

існування якої припускалось). При цьому негативний факт замінюють у ході доказування позитивним фактом. Обвинувачений, стверджуючи, що він не був у момент вчинення злочину на місці його вчинення, доводить тим самим, де він знаходився в цей момент, і це вже носить характер доказування позитивного факту.

3. Залежно від структури доказування проміжного факту:

- а) двохступеневі;
- б) трьохступеневі;
- в) багатоступеневі.

4. Залежно від виду системи непрямі докази поділяють на:

а) послідовні. Сюди входять непрямі докази, які встановлюють ланцюг висновків, що будуються шляхом встановлення одного проміжного факту, згодом іншого, та забезпечують взаємозв'язок проміжного факту з предметом доказування.

б) підкріплювальні. Їх формують докази, що взаємно підкріплюють один одного та утворюють певну сукупність, що забезпечує одержання достовірного висновку.

в) субсидіарні. Йдеться про ті непрямі докази, що посилюють чи послаблюють значення того чи іншого побічного (проміжного) факту за певних умов у конкретній кримінальній справі.

г) виключення несумісних фактів. Сюди належать непрямі докази, які спростовують несумісні, конкурентні версії, унеможливаючи неправильні висновки під час доказування в кримінальній справі.

Отож, підсумовуючи вищевикладене, потрібно акцентувати на важливій ролі класифікації непрямих доказів у зв'язку з подальшим дослідженням їх змісту та значення під час доказування в кримінальній справі. Звичайно, дати вичерпний перелік непрямих доказів неможливо, зважаючи на їхню численність та різноманітність, а також на те, що залежно від конкретної кримінальної справи непрямі докази можуть слугувати як прямі, і навпаки. Тим не менше, запропонована класифікація непрямих доказів дає змогу глибше з'ясувати їхню суть, зміст та функції з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальній справі та винесення у ній законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Теорія доказів: підручник / К.В. Антонов, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров; за заг. ред. В.М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 294 с.

2. Гончаренко В.Г. Доказування в кримінальному провадженні: науково-практичний посібник. К.: Прецедент, 2014. 42 с.

3. Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація. Дніпропетровськ, 2002. 63 с.

4. Давидова В.Д. Докази та їх джерела: окремі питання теоретичного та легального визначення. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2014. № 4. С. 107–116.

5. Ляш А.О., Ліщенко В.М. Поняття доказів у кримінальному процесі. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2 (6).

6. Шумило М.С. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 2. С. 40–48.

7. Шумило М.С. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення. Право України. 2013. № 11. С. 206–215.

8. Рогатинська Н.З., Олійник Ю.І. Деякі аспекти визнання доказів недопустимими під час судового розгляду. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Випуск 3. Т. 3. С. 137–140.

9. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. К.: Істина, 2014. 432 с.

10. Кримінальний процес: підручник. / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

11. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств (краткий очерк). М., 2001. 169 с.

12. Уильз У. Опыт теории косвенных улик, объясненной примерами. М., 2002. 345 с.

13. Хмыров А.А. Косвенные доказательства в уголовных делах. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. 263 с.

14. Юридические основания достоверности доказательств / сост. Н.А. Терновский; под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. М.: Зерцало, 2007. 327 с.

Гумін О.М., Коваль М.М. ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Однією із загальноприйнятих традиційних груп класифікації доказів у кримінальному судочинстві є їх поділ на прямі і непрямі (побічні). Необхідність такої класифікації сумнівів не викликає. У даній статті акцентовано увагу на важливій ролі класифікації непрямих доказів у зв'язку з подальшим дослідженням їхнього змісту та значенням під час доказування у кримінальному процесі. Розглянуто дві великі групи непрямих доказів: предметні та допоміжні. Перша група обставин встановлює факт наявності протиправного діяння, його об'єкт і об'єктивну сторону. До другої групи зачислено обставини, які встановлюють: особу, котра вчинила злочин; досягнення цією особою віку, з якого вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності; осудність та ін. Запропонована класифікація непрямих доказів дає змогу глибше з'ясувати їхню суть, зміст та функції з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні та постановлення законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Ключові слова: докази, непрямі докази, класифікація, допоміжні непрямі докази.

Гумин А.М., Коваль М.М. ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ: ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ

Одной из общепринятых традиционных групп классификации доказательств в уголовном судопроизводстве является их разделение на прямые и косвенные (побочные). Необходимость такой классификации сомнений не вызывает. В данной статье акцентировано внимание на важной роли классификации косвенных доказательств в связи с последующим исследованием их содержания и значимости при доказывании в уголовном процессе. Рассмотрены две большие группы косвенных доказательств: предметные и вспомогательные. Первая группа обстоятельств устанавливает факт наличия противоправного деяния, его объект и объективную сторону. Ко второй группе причислены обстоятельства, которые устанавливают: лицо, совершившее преступление; достижение этим лицом возраста, с которого оно может быть привлечено к уголовной ответственности; вменяемость и др. Предложенная классификация косвенных доказательств позволяет глубже выяснить их суть, содержание и функции с целью установления объективной истины в уголовном производстве и вынесения законного, обоснованного и справедливого решения.

Ключевые слова: доказательства, косвенные доказательства, классификация, вспомогательные косвенные доказательства.

Humin O.M., Koval M.M. EVIDENCE IN UKRAINE'S CRIMINAL PROCEDURE: CONCEPT AND CLASSIFICATION

One of the commonly accepted traditional classification groups for evidence in criminal justice is their division into direct and indirect (by-passing). The need for such a classification does not call into question. This article focuses on the important role of the classification of indirect evidence in connection with the further study of their content and significance in proving the criminal process. Two large groups of indirect evidence are considered: substantive and auxiliary. The first group of circumstances establishes the presence of an unlawful act, its object and the objective side. The second group includes the circumstances which are established: the person who committed the crime; the achievement of this person by the age from which it may be prosecuted; dignity and so on. Offered classification of indirect evidence allows them to find out more deeply their essence, content and functions in order to establish objective truth in criminal proceedings and to make a lawful, substantiated and fair decision. Indicative evidence can also be classified according to specific characteristics. Such a classification provides ample opportunity for a comprehensive analysis of indirect evidence, determination of their role and meaning, selection of optimal tactical methods and methods for their collection and verification.

Classification of indirect evidence is an important and necessary condition for their research, contributing to the most complete and comprehensive analysis of their place and role in proving a criminal proceeding. This classification is a utopia, given the inexhaustibility of indirect evidence, as well as their conditional nature. Of course, these features are inherent indirect evidence, but this does not preclude the need to classify them into groups in order to thoroughly explore them. Of course, nobody will ever give an exhaustive list of indirect evidence, but grouping them according to certain criteria (signs), having studied the features of each group, it is possible to establish more and more rules of their use in criminal proceedings.

Key words: evidence, indirect evidence, classification, auxiliary indirect evidence.